

Haven i vindueskarmen

– en kulturhistorisk skitse

Af Lene Floris

Potteplanternes historie kan anskues på mange måder: som en del af boligindretningen, som et gartnerisk produkt eller som ren botanik. Potteplanterne kan fortælle mange historier. Det er historien om menneskets forhold til naturen, når den flyttes inden for og sættes bag glas. Det er historien om boligindretning og mode, og historien om skiftende tiders kvindesysler og kønsroller. Og det er ikke mindst en historie om udviklingen af en moderne masseproduktion og forbrug i det 20. århundrede.

I denne artikel præsenteres en kulturhistorisk skitse af potteplanternes fremkomst og anvendelse i Danmark. Med basis i citater og billeder fra samtiden bevæger vi os fra 1700-tallets krukker i orangerier til nutidens pletter og kunstige blomster i vindueskarme – med hovedvægten på potteplanternes anvendelse i 1700- og 1800-tallet.

Om kilder og litteratur

Potteplanternes kulturhistorie er et stort, men relativt uudforsket emne (1). Det er derfor nødvendigt at tage fat på skiftende tiders kilder i form af fag- og skønlitteratur, tegninger, fotos og malerier. Vil man have et mere detaljeret og nuanceret billede af, hvordan stueplanter har indgået i hverdagslivet i forskellige kulturelle grupper, må man supplere med traditionelle etnologiske kildegrupper som folkelivsskildringer, erindringer, optegnelser, dagbøger og interviews.

Potteplanter som motiv er ikke ukendt i ældre europæisk malerkunst. Det er imidlertid sjældent, at de ældre kunstnere specielt har valgt levende potteplanter som det primære motiv. Andre blomstermotiver med afskårne blomster var mere populære, og »blomstermalerne« havde ikke svært ved at afsætte deres malerier. Ikke desto mindre findes der mange interiør-motiver i 1800-tallets malerkunst, hvor potteplanter indgår som ligeværdige motiver (en del af en helhed). I genremalerier er vinduet med blomster ofte med, men de er langt fra altid gengivet, så man entydigt kan bestemme planterne. Malerier rummer mange spændende muligheder for at komme nærmere ud-

Hans Smidth: Ved Spinderokken, ca. 1890. Der findes mange interiør-motiver i 1800-tallets malerkunst, hvor potteplanter indgår som ligeværdige motiver, – som en del af en helhed. Det betyder, at de langt fra altid er gengivet, så man entydigt kan bestemme planterne. Potteplanterne set fra højre kan være: pelargonie, begonie, nerie og bladkaktus.

bredelsen af forskellige potteplanter, og fra slutningen af 1800-tallet blev vindueskarme med planter ikke sjældent motiver i sig selv. Det gjaldt især for en del af de kvindelige kunstnere, der netop ofte tog udgangspunkt i de nære og hjemlige motiver. Når det drejer sig om fotografiske gengivelser af potteplanter er det andre forhold, der gør sig gældende. Det er p.gr.a. lysforholdene vanskeligt at fotografere mod vinduer, men går man museernes arkiver igennem kan der under overraskende grupper som fx syning og broderi gemme sig spændende fotos med potteplanter.

Potteplanter kan også anskues som museumsgenstande. I sig selv er de som alle andre »levende« museumsgenstande særdeles forgængelige, og det er kun få danske museer, der har arbejdet på at bevare de levende planter. Særligt Den gamle By i Aarhus har gjort en stor indsats på dette område. Her har man aflæggere af en del planter, hvor det er muligt at verificere deres oprindelse – fx en Zefyrblomst fra Dalgasfamilien, der er mere end 50 år gammel, og på Frilandsmuseet i Lyngby findes en *Aspidistra*, der ligeledes mindst er 50 år gammel. Selvom de »autentiske« planter kun er bevaret i et

Lysforholdene gør det vanskeligt at fotografere pottedplanter, der oftest er placeret i vinduers modlys. Går man imidlertid museernes arkiver igennem, kan der under overraskende grupper som fx syning og broderi gemme sig spændende fotos med pottedplanter. Her er hovedmotivet mor og datter, der broderer, men ikke desto mindre får man et godt indtryk af en vindueskarm ca. 1920 med hyacint, krokus, klivia samt en plante, der ikke umiddelbart kan bestemmes. Nationalmuseet, Nyere Tids Samling.

lille omfang er der andre måder at få kendskab til denne flygtige del af kulturhistorien. En lang række genstande kan indirekte fortælle om brugen af pottedplanter. Det gælder bevarede urtepotter, skjulere, vandkander, piedestaler, blomsterborde m.m. Generelt må man dog konstatere, at der savnes undersøgelser og dokumentation af stueplanternes rolle i hverdagslivet. Længe var kulturforskningen på museerne koncentreret om enten højere stands eller bøndernes boligkultur. I det første tilfælde blev der bevaret urtepotter af Kgl. Porcelæn o.lign. men ellers var der ingen større interesse for eller dokumentation af pottedplanterne. Hvad den førindustrielle bondekulturs boligindretning angår var hovedvægten lagt på 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet – og på dette tidspunkt fandtes så at sige ingen pottedplanter i landbohjem.

Fritz Syberg: Interiør med kunstnerens hustru ved tegnebrættet. 1904. Malerier rummer mange spændende muligheder for at komme nærmere udbredelsen af stueplanter. I 1904 tegnede Fritz Syberg sin kone Anna Syberg, der er i færd med at tegne stuens planter.

Anna Syberg: Interiør med Krysantemum. 1905. Faaborg Museum. På dette billede ses Anna Sybergs resultat. Her kommer man tæt på de fyldte og halvfylde sorter krysantemum, der formentlig er taget ind fra haven for at forlænge blomstringssæsonen. Fra slutningen af 1800-tallet blev vindueskarme med planter ikke sjældent motiver i sig selv. Det gjaldt især for en del af kvindelige kunstnere, der netop ofte tog udgangspunkt i de nære og hjemlige motiver.

At datere og bestemme potteplanter ud fra skriftlige kilder kan være en vanskelig sag. Der er ofte tale om navneforvirring, når danske/lokale og latinske betegnelser blandes og veksler mellem hinanden. At kært barn har mange navne kan dog være en fordel. Bruger man en navnehistorisk tilgang til potteplanter kan navnene give et fingerpeg om udbredelsen til forskellige tider. I folkemunde har fx propelplante i takt med den teknologiske udvikling haft navne som dampskibsskrueplante, der blev forkortet til skibsskrueplante, da motorskibe blev almindelige. Siden har den heddet propelplante eller flyverkaktus med henvisning til vor tids udbredte transportform: luftfart (Christensen 1988).

I løbet af 1800-tallet udkom en række bøger, der kan give et billede af, hvilke stueplanter, der var populære. I bøgerne kunne man få hjælp og råd til dyrkning af stueplanter i hjemmet. Der var både håndbøger til den interessede hjemmegartner, ligesom der udkom stadig flere fagbøger for professionelle om dyrkning af potteplanter. Anonymt, oversat fra tysk udkom 1821 *Den lille Gartner*, der bl.a. indeholdt »tydelige Anviisninger« til at opelske og passe blomster i værelser og »for vinduer«. I M.C. Hempel *Flora* 1834 (2. udgave 1836) var der også råd og vejledning at hente, og i 1852 udkom J.A. Bentzien (1815-82): *Stuegartneren* med omtale af 68 forskellige planter til indendørs dyrkning. Han havde også året forinden udgivet *Hvilke Planter egne sig bedst til Dyrkning i vore Stuer, og hvorledes bør vi behandle dem der?* Bentzien var en flittig havebrugsskribent, der også udgav flere andre bøger om stuekultur. I bogen *Vinterflora* med undertitlen »eller Udførlig paa praktisk Erfaring grundet Anvisning for Blomsteryndere og Gartnere til at bringe en stor Del af vore Skjønneste træ- og urteagtige Zirplanter til at blomstre om vinteren i Værelser og Væxthuse« fra 1860 beskrev han fascinationen af og måske essensen i potteplantekulturen, da den var i sin vorden blandt byens borgerskab : »I Danmark er Vinteren saa lang og Vaaren og Sommeren saa korte, at det kun er den mindste Del af Aaret, i hvilket vi kunne glæde os ved Synes af blomstrende Planter i vore Haver. Hvor naturlig derfor, at Enhver, der har Sands for den Nydelse, som smukke Blomster yde, søger at forskaffe sig denne Behagelighed i sine Omgivelser ogsaa til andre Tider af Aaret, navnlig om Efteraaret og Vinteren, naar naturen i det Fri er gaaet til hvile, naar det Grønne ikke længere opliver Landskaberne, og brogede Farver ikke længer smykke vore Haver«.

Bentzien fortsætter i forordet, at foruden at skrive for sine yngre kolleger er det målet: »at lære Dilletanten den Kunst at kunne forskjønne Vinteren og frembringe et kunstigt Foraar i Værelser ved Hjælp af Blomster, selv om han ikke har nogen Have...«

Bentzien udgav også *Nutidens Modeplanter*, 1862 (ikke kun om stueplanter) og redigerede tillige *Dansk Havetidende* 1849-82. Han var uddan-

Johan Thomas
Lundbye: *Blomstrende
Amaryllis*, 1840. Statens
Museum for Kunst.
Amaryllis var en af de
populære løgplanter,
der vandt udbredelse i
løbet af 1800-tallet.
Ved at anvende sam-
tidige kunstneres gengi-
velser af potteplanter
får man et relativt godt
indtryk af, hvornår
forskellige planter var
i brug.

net gartner ved Botanisk Have, Fredensborg og Rosenborg, og blev blandt andet inspektør ved Jyske og Kongelige Haveselskab.

En anden betydende forfatter til bøger om stueplanter var Stephan Nye-land, stifter af og direktør for Havebrugsskolen Vilvorde. Hans bog *Blomstervennen* udkom første gang 1877 og blev siden udsendt i mange og udvidede oplag. I bogen omtales knap 100 planters pleje, formering, omplantning, brugen af potter m.v. Planterne er opdelt i forskellige kategorier bl.a. afhængig af, hvordan planterne skal behandles og ikke mindst hvilken naturlig blomstrings- og hvileperiode de har og i hvilke typer af rum, de kan trives. 1. gruppe er løgvækster herunder bl.a. hyacinth, tulipan, crocus, amaryllis, juletop og lilje. 2. gruppe er planter, som har hvileperiode om sommeren som fx calla, alpeviol, pelargonium. 3. gruppe er løvfaldende planter med hvileperiode om vinteren fx fuchsia, rose, granatæbletræ, hortensia og heliotrop. 4. gruppe er tykbladede planter som kaktus, aloë og crassula. 5. gruppe er andre stedsegrønne planter som reseda, levkøj (begge ses allerede da sjældent som flerårige eksemplarer) gyldenlak, klokkeetræ,

kinesisk primula, cineraria, nellike og mange flere. 6. gruppe er frilandsplanter som indplantes fra have eller skov som fx viol, forglemmigej, skov-anemone, primula veris. 7. gruppe er stedsegrønne planter, hvis hviletid i reglen falder sammen med vinteren. Det drejer sig om myrte, nerie, bregne m.fl. 8. og 9. gruppe er planter, der kun trives i varme værelser: dadelpalme, cordyline, kaffetræ, skjævblad (begonie). 10., 11. og 12. gruppe er slyng- og hængeplanter til henholdsvis kolde, halvvarme og varme værelser. Som det fremgår gjorde Nyeland opmærksom på, at planterne skulle placeres, hvor de bedst kunne trives og datidens boligforhold tillod netop, at planter kunne placeres i både kølige og varme stuer.

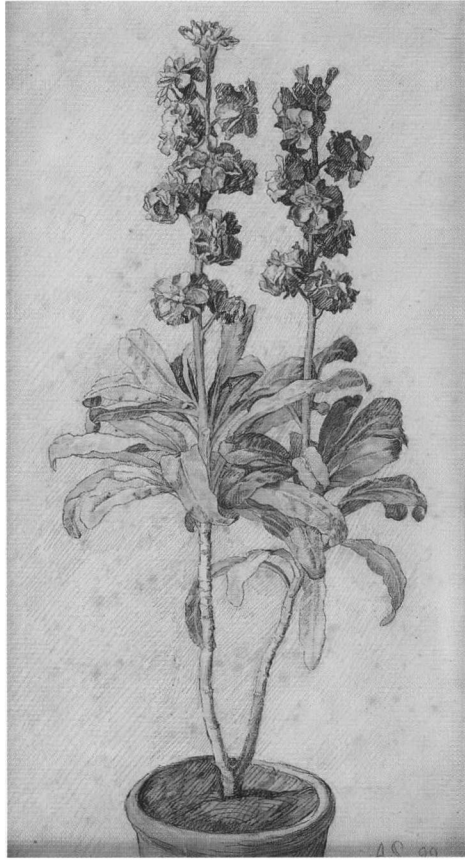
Også andre forfattere skrev pottedplantebøger. Carl Thomsen udgav i 1881 en *Kortfattet Vejledning over de almindelige Stueplanters Røgt og Pleje*, og J. N. Risum, der var overgartner ved ZOO, inddrog i sin populære bog *Vore Blomster* 1911 for alvor det nye fænomen: blomsterudsmykning af altaner. Risum var også gennem sin skribentvirksomhed ved Politiken og Hjemmet med til at udbrede kendskabet til pottedplanterne.

Men et er, hvad der er omtalt i litteraturen – noget andet, hvad der rent faktisk blev brugt. Det skal skitseres i det følgende.

Fra orangeri til stue

Formentligt er den ældste danske afbildning af en levende plante placeret indendørs et maleri, der daterer sig til slutningen af 1400-tallet. Billedet, der befinder sig i Maribo Domkirke (Lorenzen 1952), viser en gullig keramikskål, der er tilplantet med nelliker. Nelliken nævnes også i 1500-tallet i en af de ældste skriftlige oplysninger om pottedplanter i Danmark. Dronning Dorothea skrev i 1551 til Birgitte Gøye på Herlufsholm, om hun ville sende hende nogle planter til at sætte i baljer: merian og basilikum (krydderplanter), rosmarin, nelliker og gyldenlak som prydplanter (Klougart 1987). Rosmarins hjemsted er middelhavsområdet, hvor den ligesom i resten af Europa blev anvendt som krydderi, i medicin og til udvinding af æterisk olie. I Danmark kan den ikke overvintre udendørs og måtte derfor inden for i potter. I følge Johan Lange (1994) nævnes rosmarin første gang i Danmark i begyndelsen af 1500-tallet. Nellikens hjemsted er ligeledes middelhavsområdet og den blev ved havekyndige munke udbredt til hele Europa i løbet af middelalderen (nævnes første gang i Danmark 1546). Især var den en meget populær og eftertragtet plante i 1500- og 1600-årene. Gyldenlak (korsblomstfamilien) kendes ligeledes i Danmark fra begyndelsen af 1500-tallet. Der kan herske en vis forvirring om gyldenlak/levkøj og ofte bruges navnet gyldenlak (om gule og gyldne blomster) og levkøjer om andre lignende planter af korsblomstfamilien (se også Christensen 1998).

Anna Syberg: *Levkøj*, 1899.
Faaborg Museum.

Det var med andre ord middelhavsområdets planter, der kom først til Norden som forløber for potteplanterne. I 1600-tallet var planter som appelsin, citron, vindrue, fersken, figen, nektarin, laurbær, nerie og myrte yndede hos konge og adel. Planterne blev dyrket udendørs i de lyse og varme sommermåneder, men måtte overvintre i frostfrie rum eller stuer. Således står der i den ældste danske havebog 1647, 2. part, 3. kap »Om nogle små træer, som vil settis i kjelderer om vinteren: Laurbær, granate, pomeranse træer, nerion, citron, jasmín m.fl. (Rasmussøn Block 1647, Wormianum 1984). Fra slutningen af 1600-tallet opførtes orangerier (frostfrie væksthuse) ved mange slotte og herregårde. De var en del af parkanlæggene og indgik som vigtige elementer i barokkens havearkitektur som fx på Gl. Estrup, hvor haveanlæggets midterakse går mellem to orangerier opført 1725-26 (Nielsen 1993). Rent praktisk blev orangerierne anvendt til at sætte træbaljer og blomsterkrukkerne med de sarte planter ind i om vinteren (se fx Knudsen

Begyndelsen til vore dages potteplanter kan findes i adelens og godsejernes udendørs blomsterkrukker og baljer. I sommertiden stod de rundt om i parkanlæggene, men om vinteren blev de flyttet indendørs i orangerier – efterhånden også i de kølige stuer. Orangerierne på herregården Gl. Estrup er opført 1725-26 og indgår i et større barokhaveanlæg. Fot. Poul Pedersen.

1995 og Cock-Clausen 1991). For så vidt var der i orangerierne tale om en kombination af nytte- og pryddplanter, der var typisk for de første planter i potter.

Efter de store opdagelsesrejser i 1400- og 1500-tallet kom ikke alene nye nytteplanter til Europa, men også rene pryddplanter som agave, kaktus, begonie og passionsblomst, som nødvendigvis måtte beskyttes mod frost. Selv

om der for så vidt var tale om, at man forsøgte at flytte den nordlige grænse for dyrkning af de eksklusive nytteplanter, fik det på langt sigt betydning for udviklingen af indendørs dyrkning af planter. Begyndelsen til vore dages potteplanter kan med andre ord findes i adelens og godsejernes udendørs blomsterkrukker og baljer, der i sommertiden stod rundt om i park-anlæggene, men som om vinteren blev flyttet indendørs – efterhånden også i de kølige stuer.

I borgerskabets stuer (ca. 1750-1860)

I slutningen af 1700-tallet kom stueplanterne frem i borgerlige hjem i byerne. De ældste omtaler af potteplanter findes i den mere generelle litteratur som eksempelvis almanakker, der beskriver, hvordan aurikler, nelliker, rosmarin og levkøjer kan overvintre i en uopvarmet stue. Her var der givetvis tale om en praktisk foranstaltning til overvintring og ikke om egentlige stueplanter som en del af boligindretningen. Men der er ikke langt fra denne form for overvintring til, at planterne bliver en helårsforeteelse.

Edvard Storm (1749-1794) forfatter og skolemand skrev i 1784 en underfundig »Ode til mine urtepotter« (2). Her får man i 4. vers et enestående og tidligt eksempel på brugen af potteplanter:

*»Her Hyacinthen smiler,
Hist brænder Gyldenlakkens Knop
Der Tuliproden hviler
som snart skal spire malet op.
Nu stiger blodbestænkt
En Nellik frem af sit lysgrønne Moderbæger,
Mens Rosmarinen uforkrænkt
Med Vaarens Farve Øiet Quæger«.*

Ligesom i 1500-tallet drejer det sig om gyldenlak, nelliker, rosmarin, men også løgplanter som hyacinth og tulipan har vundet indpas. Tulipanen kom fra Tyrkiet til Wien i 1554, blev relativt hurtigt udbredt i store dele af Vesteuropa og blev genstand for så umådeholden beundring, at man talte om en »tulpomani«. Der blev ligefrem spekuleret i de eftertragtede løg, som blev solgt på børsen til meget høje priser.

Drivning af løgvækster er et af de områder, der kan tjene som eksempel på udbredelsen af den indendørs dyrkning af planter. I 1763 annonceredes »blaa Swibel Glas« i de norske glasværkers kataloger, og efter tabet af Norge, blev der i 1825 etableret en dansk glasproduktion ved Holmegaard Mose. I de følgende årtier blev der oprettet flere danske glasværker, der alle havde hyacintglas i deres sortiment og hyacinterne blev ganske udbredt.

En sjælden beskrivelse – et brev – fra 1800-årene giver indtryk af, at præstefamilier på landet havde indbyrdes god kontakt og dermed mulighed for at udbrede nyheder til hinanden – også med hensyn til blomsterløg:

Med denne Pottemand sendes Eders Saltekar, 3 Pr. Sko og en gl. Potpourrikrukke. Selv giver jeg mig den Frihed at sende i hosfølgende Papirspakke 11 Zibler. Den i Papir skal være den bedste, en dobbelt blaa Hyacinth, ved Navn la bien aimée. Jeg valgte blandt flere af de bedre Sorter denne for Navnets skyld, der udtrykker vore Følelser for Madamen i Thorstrup. Af de 10 øvrige ere 5 diverse Hyacinter og 5 tidlige Tulipaner. Sæt disse 10 i Potter; men lad la bien aimée, for at være des længer til Pryd i Eders Blomsterkvarter, strax lægges der. Mine hyacinter have i dette Foraar skjænket

Alhed Larsen: Blomster i et vindue, 1914. Hyacinter var fremme som stueplanter allerede i 1700-tallet og har siden holdt positionen som en af de mest populære stueplanter. Her ses de i en vindueskarm fra 1914. Alhed Larsen var ligesom flere andre kvindelige kunstnere optaget af vindueskarmen og dens indhold. Her ses flere hyacinter og cyclamen, helligtrekongersurt (sukkulent) og en stue-kalla.

*Martinus Rørbye:
Udsigt fra kunstnerens
vindue, ca. 1825. Statens
Museum for Kunst.*

*I slutningen af 1700-
tallet kom stueplanterne
frem i borgerlige hjem i
byerne, og i løbet af
første halvdel af 1800-
årene blev de stadig
mere udbredte. Her ses
hortensia, aloe, en ube-
kendt plante samt en
aloë-stikling under glas.
Tidstypiske er de lyse
hånddrejede lerpotter i
blåler med og uden
underskåle.*

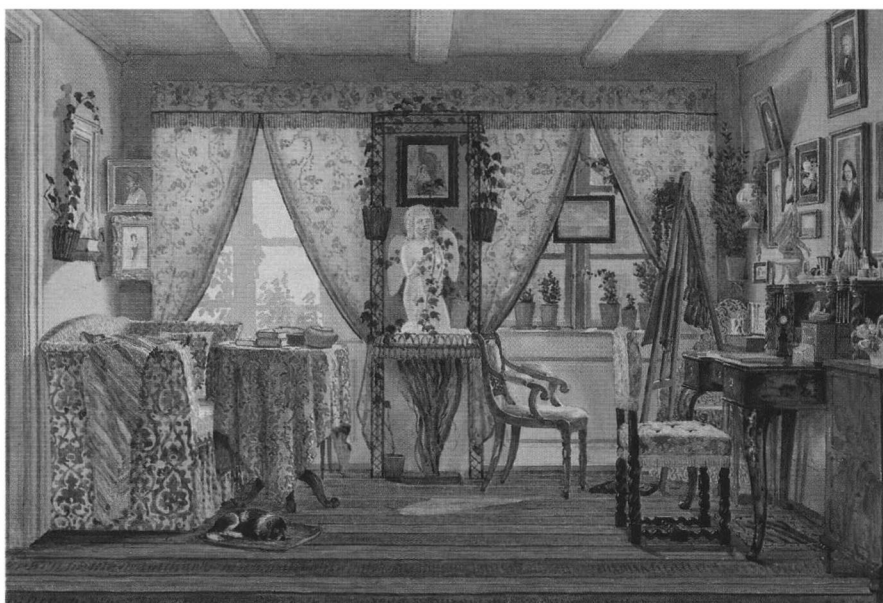
*os alle og mig især overordenlig megen Fornøjelse. Jeg har brugt, naar de
vare fuld udsprungne i Haugen at skjære dem af og sætte dem i Glas i Stuen
til en liflig Duft for vore Næser og megen Gammen for alle dem, der kom til
os. (Daugaard 1896).*

Fra midten af 1800-tallet var amaryllis, hyacinter og tulipaner således ikke ualmindelige i velstående hjem såvel på land som i by. H.C. Andersen nævner fx hyacinter i eventyret *Lille Idas Blomster* fra 1835. Her danser hyacintfrøkener med krokus og tulipan, mens de tomme potter står tilbage i vindueskarmen.

På malerier fra første halvdel af 1800-tallet ses bl.a. vedbend, stikkelsbærsidse (stuekatost), hortensia og forskellige sorter af aloe, ligesom der findes oplysninger om aurikler, levkøjer, myrter og rosentræer som pottedplanter. Hvad roserne angår var der formentligt tale om den såkaldte månedsrose (se Bentzien 1860 og Jørgensen 1918), som måske er forbilliget for rosentræet i H.C. Andersens eventyr fra 1868, »De smaa Grønne«, der handler om bladlus på en rose. At der ikke sjældent var lus i roser fremgår af »Vinterflora« (1860): »Et Uheld, som sielden udebliver ved Drivning af Roser, er at der indfinder sig grønne Bladlus: saa saare man opdager det

Wilhelm Bendz: Interiør fra Amaliegade med kunstnerens brødre, ca. 1825. Den Hirschsprungske Samling. I empiretiden begynder stueplanterne at vinde indpas i borgerskabets stuer. I det forreste vindue ses en aloë samt en ikke identificerbar rød blomstrende plante, måske en rose.

Mimi Zarthmanns ungpigeværrelse, slutningen af 1840'erne. Væggene er flere steder dekoreret af vedbend, som var en plante enhver kunne finde i skoven eller på lignende voksesteder. Publiceret i Tove Clemmensen: Skæbner og Interiører. Nyere Tids Samling, Nationalmuseet.

mindste Spor af dem, bør man, hvis Planterne ikke befinde sig i et værelse, ryge dem med slet Tobak; i Stuen maa man tage sig Tilflugt til at pille dem af med en Penneffeder og drysse Planterne over med persisk Insectpulver«.

Også myrten var udbredt; den omtales som en almindelig yndling i 1860. Myrten stammer oprindeligt fra middelhavsområdet, hvor den er helliget Afrodite, skønhedens og kærlighedens gudinde og Hymenaios, ægteskabets gud. I den kristne tradition blev myrten symbol på jomfruelig renhed. Det var almindeligt, at en moder pyntede sin datter med myrter til brylluppet og tillige sørgede for at fremelske nye planter, så datteren kunne føre traditionen videre. Ligesom de fleste andre planter fra »potteplanternes barndom« nød de subtropiske vækster godt af, at ikke alle rum var opvarmede, og planterne kunne derfor stå køligt i en hvileperiode, frostfrit.

I bondens vinduer

På landet var det først i præste- og møllerhjem og på de større gårde, at potteplanterne vandt indpas i begyndelsen af 1800-tallet. Men i løbet af århundredet blev potteplanterne mere og mere almindelige.

Anna Ancher: Pige, der syr. På bordet ses en overvintrende pelargonie, der i vinterens løb er rendt i vejret på grund af varme og for lidt lys. Den Hirschsprungske Samling. Fot. Hans Petersen.

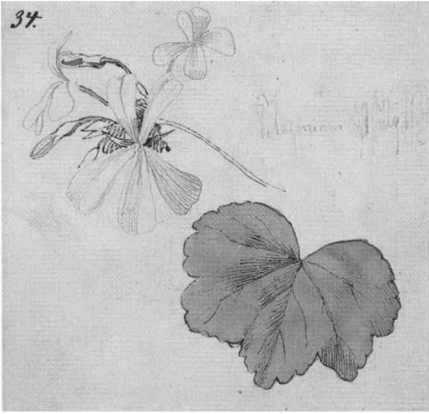

»Bladene har en styg lugt«, skriver Karoline Graves, f. 1858 om en stueplante, som i hendes barndomshjem blev kaldt Sildegeranie, og hun fortsætter »disse Geranier er meget almindelige nu (1920erne)... Æblegeranie er ogsaa en af de faa Stuevækster, som jeg mindes fra min Barndom; dens Blades Duft har nogen Lighed med Æbleduft. – Rosengeranie havde vi ligeledes i mit Hjem; den bærer ganske smaa røde Blomster; dens lugt menes at have noget til fælles med Rosenduft. – Af Pelargonier, der nu kendes i en Mængde arter, har jeg i min Barndom kun kendt et par slags; den ene var med meget smaa Blomster, og Bladene var ligeledes smaa, men lugtede godt, hvilket ikke er tilfældet med dem, man nu kender. Kristi-Taarer eller Kristi-Blodsdraaber var Navnet på Fuksier.« (Graves 1921).

I dette citat fra en af de klassiske folkelivskildringer, som Foreningen Danmarks Folkeminder har udgivet, får man indtryk af potteplanterne i et sjællandsk husmandshjem hen mod slutningen af 1800-tallet. Typisk for tiden og miljøet kendte Karoline Graves ikke til mange forskellige potteplanter fra sit barndomshjem, men det er til gengæld meget karakteristiske planter, hun omtaler. Flere forskellige duftende geranier, pelargonier og fuchsia, og det er også ofte disse planter, der findes gengivet som del-motiv hos samtidens genremalere. Af citatet fra Caroline Graves fremgår det tydeligt, at navne på stueplanter ikke er entydige. Mange planter har flere navne og det samme navn kan dække over flere forskellige sorter eller varieteter.

Potteplanter vandt efterhånden stor udbredelse i landbohjem i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af vort århundrede. Fra gamle beretninger vides, at det var sjældent, at man købte potteplanter. Det mest almindelige var at bytte sig til eller få skud eller stiklinger af naboer eller familier, sådan som det også kommer til udtryk i en beretning fra Als, ca. 1915-20 »Dengang blev der sandelig ikke købt blomster, nej der blev blot bedt om et skud, eller hvad der var meget bedre, hugget et. Så groede det bedre blev der i alle tilfælde sagt. Fik man et skud foræret måtte man heller ikke sige tak.« (Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser).

Det er formentligt på denne måde, at de fleste husmands- og daglejerfamilier fik fat i potteplanter – foruden pelargonie, geranie, fuchsia var nerie samt et-årige planter som balsamin og tøffelblomst populære. Det var ikke alene som prydplanter, men planterne kunne også have andre mere prosaiske funktioner. Muskat- og Rosengeranierne havde navne som »slå til potten«, fisblomst eller parfumetræ. Især i de gamle bondestuer, hvor vinduerne var tilspigrede, kunne potteplanternes funktion være at skabe nye dufte. De fandt også anvendelse som lægeplanter – rosengeranium blev kaldt ørepineblomst, da dens stængler stukket ind i ørene angiveligt kunne forjage øresmerter. Semperfi var også en uundværlig del af mange husmødres hjemmeapotek. Den kendes fra 1700-tallet og betegnelsen dækker

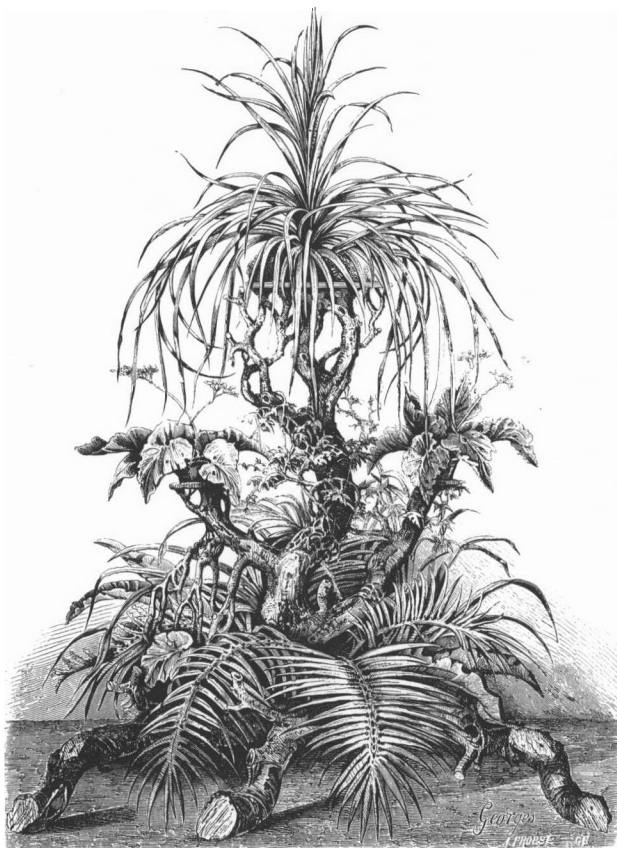
Johan Thomas Lundbye var meget optaget af både vilde og dyrkede blomster. I en række detailstudier fra 1839 ses øverst t.v. pelargonium, øverst t.h. Kalla, t.v. begonie capensis, herunder fuksia.

en række stuesukkulenter som aloe, gasteria m.fl., som kunne læge brandsår og efter sigende fordrive ligtorne. Semperfi havde navn efter Sempervivum, husløg.

Klunketidens blomster

På de større godser og i borgerhjem i byerne vandt nye moder frem fra slutningen af 1800-tallet. Man møblerede med blomster. Nyeland anbefalede i *Blomstervennen*, at planterne stilles på en for dem »tjenlig« plads, dernæst at de stilles i en samlet masse og endelig at man skulle tage hensyn til hver enkelt plante. »I henseende til Planternes Ordning paa Blomsterborde og lignende steder maa man af Skjønhedshensyn stille de højeste bagved og de lavere foran, eller også de højeste i Midten og de lavere i Kreds uden om disse.....« Planterne blev altså ikke alene sat i vindueskarmen, men blev

1700-tallets nye dyrkelse af naturen fortsatte i nye former og kulminerede i årene omkring år 1900. Her mødte man i rendyrket form borgerskabets domesticerede natur i hjem og stue. Megen inspiration indenfor boligindretning og dermed også brugen af potteplanter kom fra Tyskland. Opsats til *Wohnshausgärtneri*, 1887, Berlin.

også arrangeret i grupper på gulvet, på piedestaler og blomsterborde, på blomstertrapper, -bænke og -opstandere. De blev ophængt på væggen og hang ned fra loftet i ampler. Hvad der var begyndt i 1700-tallets nye dyrkelse af naturen kulminerede i årene omkring år 1900. Her mødte man i ren-dyrket form borgerskabets domesticerede natur i hjem og stue (Frykman og Löfgren, 1980). Forfatteren Otto Rung har beskrevet forholdet mellem natur og kultur i klunketidens stue med den høje »evigtgrønne viftepalm«, som var plantet med kunstigt mos og høvlspåner i en opstander af naturtræ: *»Vi forstod allerede nu, at det, der med alt det Uldgarn kom ind i Hjemmet, var endnu mere af selve den levende Natur! For også Klunkerne lignede smaa runde Blomster, og Frynserne voksede ud af Stolene som grønne Græsstraa! Og i vor Vindueskarm stod en Aspidistra i Potte og et vældigt Gummitræ.«* (Rung 1942).

Foruden palmer var netop aspidistra meget udbredt. Ifølge et katalog fra Ohlsens Enke var den til salg fra 1869 og havde også »kælenavnet« værts-huspalm, da den kan tåle dårlige lysforhold og lemfældig pasning. Populær var også hængeasparges, der var til salg fra 1897 i følge et katalog fra Löwes plantehandel. Begge egnede sig til opstilling på piedestaler.

Stueakacie kom fra Australien kort før 1850, og blev udbredt 1860'erne. Klivia kom til England i 1848 og er opkaldt efter den engelske Lady Clive. Den blev i Danmark annonceret til salg i 1865 af handelsgartner Harries, Maribo. Voksblomst blev allerede kort før 1847 indført af J.E. Ohlsen, og mange forskellige begonier var til salg fra 1860'erne, fx kongebegonia fra 1869 (Ohlsens Enke), mens den stadig populære julebegonie (Gloire de Lorraine) blev tiltrukket i Frankrig 1891 og nåede til Danmark det første årti af 1900-tallet. Voksbegonie med de blanke blade fandtes til salg fra slutningen af 1800-tallet. Den kan tjene som eksempel på, hvor vanskeligt det er at bestemme, hvilke planter, der rent faktisk er tale om. Navne kan dække over helt andre planter end antaget (Floto 1982). I klunketidens stue mødte man foruden de allerede nævnte Kentia-palme og andre palmer, aralie, ficus og bregner. Det var planter, der for en stor del kunne tåle at vokse i mørke stuer med tykke gardiner og draperier.

På herregårdene var det gartnerens opgave at sørge for potteplanter i hovedbygningen.

Fra en mindre jysk herregård stammer følgende beskrivelse fra begyndelsen af 1900-tallet:

»Der var ikke urtepotter i vinduerne nogen steder, derimod stod der hist og her arrangementer af blomstrende planter anbragt på en slags trapper. Det var gartnerens opgave dels at anbringe og forny dem – der var forsyninger af planter i drivhuset til dette formål – dels at vande og passe dem. Nogle steder stod der palmer enten i kobberpotter eller i grønmalede baljer.

I velstillede borgerhjem i byerne vandt nye moder frem fra slutningen af 1800-tallet. Man begyndte at møblere med blomster. Nyeland anbefalede i Blomstervennen, at planterne stilles på en for dem »tjenlig« plads, dernæst at de stilles i en samlet masse, og endelig at man skulle tage hensyn til hver enkelt plante. »I hen-seende til Planternes Ordning paa Blomsterborde og lignende Steder maa man af Skjønhedshensyn stille de højeste bagved og de lavere foran eller også de højeste i Midten og de lavere i Kreds uden om disse ...«

Planterne blev altså ikke alene sat i vindueskarmen, men blev også arrangeret i grupper på gulvet, på pedestaler og blomsterborde, på blomstertrapper, -bænke og -opstandere. En af klunketidens typiske blomsteropsatser fra et apotekers hjem i København. Nationalmuseet, Nyere Tids Samling. Fot. Poul Høst Moustgaard 1967.

Palmerne var meget store og de stak, så man måtte gå i en stor bue uden om dem«. (Andersen 1983).

I 1880'erne tog man til takke med, hvad året bød, både hvad angår pottplanter og afskårne blomster, skriver Ry Preisler i et erindrende afsnit i *De Danske Gartneri- og Blomstererhverv, 1966*. Det var små røde tulipaner i pletter ved juletid, i februar og marts hyacinter, i foråret: viol, primula, tulipan, dernæst; rose, nellike og levkøj, og sæsonen sluttede med pompom-

Carl Bloch: En ung pige, der lugter til en rose, 1899. Statens Museum for Kunst. Borgerskabets boligindretning og den unge kvinde, der dufter til rosen, blomsternes dronning, er det centrale element i dette billede, hvor hygge, forfinelse og uskyldighed mødes bag det beskyttende glas inden for hjemmets fire vægge.

georginer og asters. Preisler skriver om: ... perioden omkring 1880, den jeg tydeligt husker fra min barndom i et jævnt velstillet københavnsk borgerhjem. Når fik man dengang blomster til gave? Husets herre skænkede en sjælden gang sin kone en vifte- eller fönix-palme, som i reglen også stod på bryllupspræsenternes program.

En kærlig Husmoder og hendes potteplanteudstyr

Potteplanternes historie giver indblik i skiftende tiders kvindesysler og kønsroller. At potteplanter forbindes med godt husmoderskab fremgår af ugeblade, bøger og magasiner. En god husmoder, stueplanter og et hyggeligt og harmonisk hjem er tre sider af samme ideale sag fra slutningen af 1800-tallet og det meste af det 20. århundrede. Pasning af potteplanter blev en ny arbejdsopgave for mange af borgerskabets husmødre (og tjenestepiger) i slutningen af 1800-tallet. »Man tør vist sige, at noget af det, der skaber størst hygge i et Hjem, og er en temmelig billig Luksus, er Blomster. Er man en kærlig og god Husmoder, vil man passe sine Blomster som sine Børn og

høste rig Løn for det« hed det i Raadgiver for Hus og Hjem, 1885. Her anbefales det selv at få stiklinger i vækst og ikke blot købe hos gartneren. Der manes til, at husmoderen skulle holde sine urtepotter rene udenpå, ja hun skal ligefrem gøre det til en regel at skure dem en gang om ugen.

Urtepotter af stentøj fandtes allerede i 1688 i borgerlige hjem i Helsingør (Lorenzen 1952), men de første egentlige urtepotter med stor udbredelse var lokalt fremstillede hånddrejede lerpotter evt. med et par streger som en helt enkelt dekoration. Potterne kunne både være fremstillet af rødler og blåler. Underskålene var glaseret på indersiden for at holde på fugtigheden og var ofte forsynet med »fødder«.

I 1770erne blev de første urtepotter/skjulere af porcelæn blev fremstillet på Den Kongelige Porcelænsfabrik i København. Urtepotteskjulere blev især i løbet af 1800-tallet en populær vare, som bl.a. var en yndet bryllups-gave. De blev både fremstillet af de store danske porcelænsfabrikker og af mindre selvstændige lervarefabrikker. Mange urtepotteskjulere blev importeret af Ostindisk Kompagni eller fra Tyskland og England (bl.a. Wedgwood).

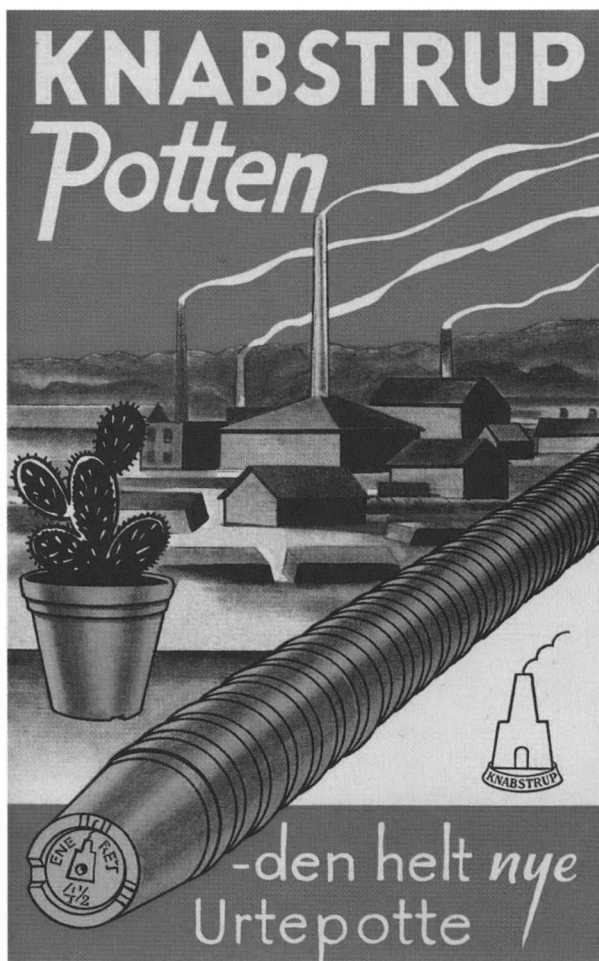
Et stort sortiment af urtepotteskjulere af keramik, strå og andre materialer kom efterhånden på markedet, og var der ikke økonomisk mulighed for egentlige urtepotteskjulere, kunne man købe farve til lerpotterne, der kunne skjule skjolder m.v.

I slutningen af 1800-tallet blev der imidlertid flere steder i landet etableret keramikfabrikker, hvor fremstilling af urtepotter var en stor artikel til gartnere, og hvor urtepotteskjulere blev en del af sortimentet til privatforbrug. Det gælder Hjorth – en bornholmsk keramisk virksomhed i Rønne, der blev oprettet i 1859 af Lauritz Hjorth. Fabrikken er især kendt for sin produktion af græske terracottavaser og brunt stentøj med blomsterdekorationer, men også mange brugsting bl.a. urtepotteskjulere. Keramikfabrikken er i dag en del af Bornholms Museum.

En anden keramisk virksomhed var Knabstrup Lervarefabrik (grundlagt 1907), der opstod i tilknytning til det noget ældre teglværk fra 1856. Her indførte man en særlig urtepottepresse, hvor potterne blev fremstillet ved en kombination af presning, drejning og støbning, og i løbet af få år blev Knabstrup Skandinavien største producent af urtepotter. Siden blev også pyntegenstande, herunder urtepotteskjulere en del af sortimentet. Omkring 1960 blev de første plasticpotter taget i brug i Danmark og Knabstrup forsøgte også at omstille produktionen til plasticpotter i begyndelsen af 1960'erne, men i løbet af de næste ca. 20 år blev det stadig vanskeligere for fabrikken at klare de ændrede konkurrence- og produktionsvilkår, og fabrikken lukkede endeligt i 1989.

Den lille »stuegartner« eller den »kjerlige Husmoder« kunne også tage

Urtepotter var en af de store salgsartikler på Knabstrup Lervarefabrik. Reklamefolder fra 1930'erne. Museet for Holbæk og Omegn.

andet tilbehør i brug. Blomsterpindene kunne være fint udskårne, urtepotterne kunne praktisk placeres på krydsfodder eller riste af træ. Hun kunne også pynte lerpotterne med crepepapir eller male dem med særlige »urtepottefarver«. I 1950- og 60'erne var pyntehylstre af hvidt plastic meget udbredte.

1900-tallets modeblomster og storproduktion

Potteplanterne blev hver mands eller snarere hver kvindes eje. For eksempel vandt hyacinterne og andre løgplanter indpas i mere beskedne hjem, og An-

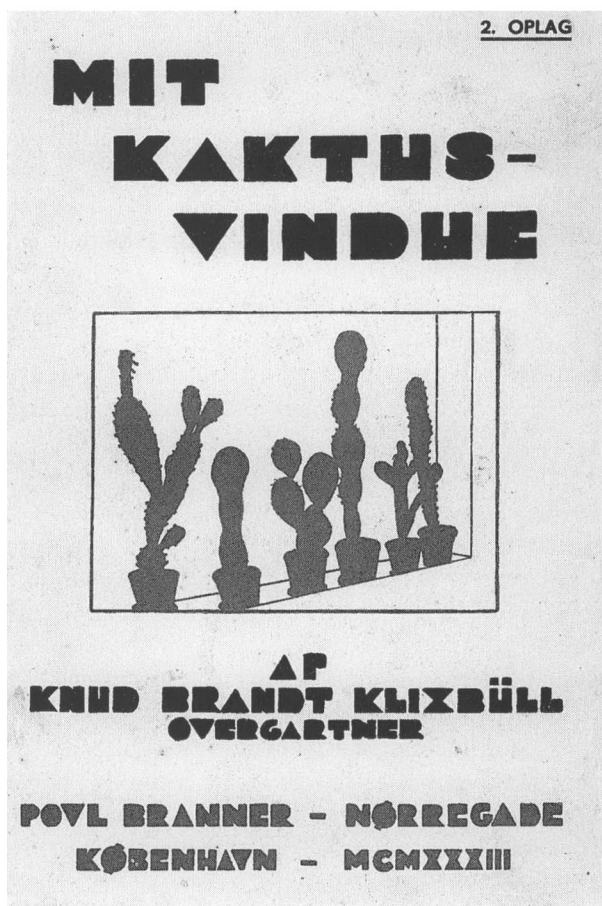
dreas Madsen opfordrede i Husmandens Haandbog (3) fra 1916: »*Drivning af Blomsterløg burde enhver blomsterelskende Husmoder forsøge. Det er den letteste sag af verden at faa Held med sine Hyacinther, og i den døde, kolde Vintertid er intet mere oplivende end en straalende Blomsterflor i den lune Stue...* « Af håndbogen fremgår, at sortimentet i det hele taget var udvidet. Følgende pottedplanter nævnes og giver dermed et lille fingerpeg om, hvilke planter, man kunne finde i husmands-hjem i begyndelsen af 1900-tallet: Kalla, palme (ikke nærmere bestemt), pelargonie, myrte, nerie, flittig-lise, rose, heliotrop, nellike, betlehemstjerne, huslig lykke, pengebladet fredløs, kaktus og blomsterløg.

Pottedplanterne var ikke længere hjemmeproducerede »stiklinger«. Det blev de store frøfirmaer, der leverede udgangsmaterialet til pottedplantegartnerne og fra omkring år 1900 fremstod store plantekulturer som et resultat af forædlingsarbejde i gartnerierne, som var blevet en ny stærkt voksende branche. Det var bl.a. begonier, hortensia, azalea, cyclamen, primula, cineraria, gloxinia, der blev udviklet gennem krydsning. Den helt eksotiske produktion fandt sted hos orkidegartner John Waterstradt fra 1904, som også tog borgerskabets planter i pleje, når de var afblomstret, og indtil de stod i blomst igen..

Kaktus og sukkulenter var meget populære i 1930'ernes funktionalistisk prægede hjem. Ganske vist var bladkaktus relativt udbredt fra midten af 1800-tallet, mens kaktus som liebhaveri havde derimod været forbeholdt overklassen (meget populært i 1870'erne). Fra slutningen af 1920'erne og især i 1930'erne blev det mode at samle på kaktus, som stadigt flere havde råd til. Kaktus passede til den nye funkisstil i byggeri og boligindretning. Det var en sjældent blomstrende plante, hvis dekorative værdi kom frem i rene, skarpe linjer og former. I mange villaer og lejligheder blev der indbygget faste blomsterkummer og dybe vinduer til disse »nøgterne« planter. Der blev udgivet en hel stribe bøger om kaktus (4) og overgartner Klixbüll beskrev situationen 1933 således:

»Flere og flere Amatører tager fat på Kultur af Kaktusarter, op deraf følger igen, at ogsaa Fagmændene, Gartnerne, faar Interesse for disse ejendommelige, ofte endogsaa meget smukke Planter, hvis Blomstring altid imødeses med Forventning. 1932 er dannet et Dansk Kaktus-Selskab med Hjemsted i København. Kaktusdyrkning er da ogsaa i vor Tid blevet Tidens Løsen paa Stueplanteomraadet. En tusindtallig Skare – ikke mindst blandt de unge – er blevet ivrige Kaktusdyrkere, et Forhold, der paa en mærkelig Maade synes at staa i Forbindelse med den nyere Tids Arkitektur og Byggemaade. Det er, som om de moderne Hjem med deres funktionalistiske, brede, lyse Vindueskarme med de smalle Gardiner i særlig Grad egner sig som Voksepladser for Kaktus, og det er, som disse Planter Vækstform i

*Knud Brandt
Klixbülls »Mit kaktusvindue« fra 1933
var blot en af mange
bøger om de populære kaktus. Bogen
giver et indtryk af
sammenhængen mellem
funkis og kaktus
i 1930'erne. Det
gælder både bogens
grafiske udtryk og
samtidens boligindretning.*

særlig grad passer ind i den Ramme, som de rette Linier og plane Flader danner«. (Klixbüll 1933).

I 1940- og 50'erne fandtes fingerphilodendron og »radiatorplante« i mange hjem, og hele »grønne vægge« med klatreplanter som russervin og kongevin var meget yndede.

Der er altså mode i potteplanternes historie, men brugen af stueplanter hænger også direkte sammen med udviklingen af boligindretningen. Tidligere tiders kakkelovnsopvarmede stuer og uopvarmede stuer gav mulighed for dyrkning af visse sorter af potteplanter, især fra de subtropiske egne, mens vore dages radiatorvarme har betydet, at mange af de nye planters opvindelsessted er de tropiske egne.

Lev stærkt og dø ung

Det går stærkt i dag indenfor stueplante-branchen. Nye sorter og produktionsformer betyder, at flere 100 millioner potteplanter hvert år udgår fra danske gartnere. En meget stor del af dem går til eksport blandt andet til så fjerne steder som Japan. Mange af de nye potteplanter har kun en kort levetid. Man taler om »Buketter på rod«, der ikke er beregnet på at blomstre mere end én gang. Lev stærkt og dø ung kunne være betegnelsen for de nye pottesplanter liv.

De danske gartnerier er stærkt specialiserede og drives med moderne højteknologi, gødning og sprøjtemidler. Lyset og vandingen kan kunstigt reguleres og produktionen er for så vidt uafhængig af vejrlig og nedbør – blot ikke olieforsyningen stopper. Planterne kan på denne måde hurtigt få form og farve, så de kan komme til salg i butikker.

Det er imidlertid et paradoks, at mange kunder ønsker, at en potteplante skal leve længe, og da den moderne produktion næsten umuliggør dette, er også kunstige planter blevet en meget stor salgsvare. Ikke mindst til kontorlandskaber og forretninger, men kunstige planter af silke eller plastic har også vundet indpas i mange private hjem bl.a. på grund af allergi. At så sely, at sætte en stikling og følge væksten er således ikke længere en markant del af den moderne potteplantekultur. De skal blot vaskes, støves af eller smides ud. Parallelt med denne udvikling er der imidlertid også en anden tendens. Der er stor interesse for »oldmoders« potteplanter, og mange af dem overlever på museer eller ved de gamle formeringsformer, hvor man forærer en stikling eller sørger for at få den i hænde på anden måde. Mange gamle potteplanter findes i dag ikke mere i handelen og haven i vindueskarmen er måske nok blevet mere broget, men ikke mere holdbar (når man ser bort fra de kunstige blomster).

Haven i vindueskarmen fortæller megen kulturhistorie og de gamle potteplanter er også bevaringsværdige!

Tak til prof. Johan Lange, cand. phil. Helle Leilund og mag. art. Eske K. Mathiesen for gode diskussioner, henvisninger og forslag til illustrationer. Også tak til Herregårdsmuseet Gl. Estrup, Hirschsprungs Samling, Museet for Holbæk og Omegn, Nationalmuseet, Skive Kunst Museum samt Statens Museum for Kunst for udlån af billedmateriale.

Noter

1 Se fx Jens K. Jørgensen: De gamle stueplanter og deres historie, Tidsskrift for Historisk Botanik 1918, Hugo Mathiesen: Københavnske gader 1925, Erna Lorenzen: Blomster og blomsterpotter. Købstadmuseet Den gamle By. Årbog 1954. Budde Christensen m.fl.: Oldemors Pottesplanter, Botanisk Haves Forlag 1988, Johan Lange: Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark. Jordbrugsforlaget 1994. Gitte Kidmose Røn: Pottesplanter fra Oldemors tid. Historie og erfaringer for-

talt af Den Gamle Bys gartner 1998. 2 Digte af Edvard Storm. Udgivne ved A.E. Boye. København 1832. Tak til Eske K. Mathiesen for denne værdifulde henvisning. 3 Husmandens Haandbog. Udgivet af De samvirkende Sjællandske, Fynske, Lolland-Falsterske og Bornholmske Husmandsforeninger. Ved K. Hansen Slagelse 1916, b. 2. Blomster i haven og stuen af Andreas Madsen. 4 Fx. H. T. Manicus: Kaktus – Kultur og pleje 1926, F.M. Knuth-Knuthenborg: Kaktusbog 1928, J. Brems: Mine kaktus 1935 og Hans Thomsen: Kaktus, 1935.

Summary

The Garden on the Windowsill

The article "The Garden on the Windowsill" is a culture-historical outline of the pot plants in Denmark. On the basis of quotations and pictures from the time the development from eighteenth century pots and bowls in orangeries to present-day pot plants and artificial flowers on windowsills is outlined. The article points out that the cultural history of pot plants is an extensive but still relatively unexplored subject, to which this article is but a small contribution. The article discusses which sources can be used (fiction, non-fiction, descriptions of life and manners, memoires, photos, paintings, objects and so on). An account is made of the pot plants of the bourgeoisie (approximately 1750-1860 and the Victorian age), of the farmer's pot plants in the 19th century, and also the development of fashion flowers and large scale production in the 20th century is briefly outlined. Many old pot plants do not exist on the market to-day, and the garden of the windowsill may well have become more colourful but not more durable (not including artificial flowers). The article ends by pointing out that "the garden on the windowsill" can tell much cultural history and that the old pot plants are also worthy of preservation.